

1998. – 212с

28. Тройницкий А. Г. Устья Дуная и усть-дунайские острова // Одесский вестник. – 1835. – 12 октября.
29.

Демченко О. П.

УДК 327.56-057.94(479:410)“1918.11/1919.06

ДІЯЛЬНІСТЬ БРИТАНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО КОНТИНГЕНТУ НА КАВКАЗІ ТА СОЧИНСЬКИЙ КОНФЛІКТ (листопад 1918 р. – червень 1919 р.)

Аналізується діяльність британських військових підрозділів на Кавказі в листопаді 1918 р – червні 1919 р. На основі ряду матеріалів з'ясовується роль Великої Британії у вирішенні конфлікту між російським збройним антибільшовицьким рухом та урядом Грузії з приводу належності Сочинського округу.

Ключові слова: Велика Британія, Кавказ, Сочинський округ, військовий контингент.

Одним із дискусійних питань історії громадянської війни, що розгорнулася на просторах колишньої Російської імперії в 1918–1921 рр. є роль британського військового контингенту на Кавказі наприкінці 1918 р. – серпні 1919 р. В радянській історіографії основна увага приділялась вивченню боротьби за встановлення влади рад на Кавказі. Прагнення ж урядів новоутворених в регіоні національних державних формувань: Азербайджану, Вірменії, Грузії досягнути незалежності визнаної провідними європейськими країнами розцінювались як контрреволюція. Доводилась теза про повну залежність даних республік від Великої Британії, перебування ж британського контингенту на Кавказі прирівнювалось до окупації, яка мала послабити вплив Росії на Сході [1; 2; 10; 14; 20; 21; 26; 30; 31; 34].

Російські історики громадянської війни в Росії 1918-1921 рр. П. І. Гришанін, І. В. Іванников, С. В. Карпенко стверджують, що питання Кавказу було одним із суперечливих у взаємовідносинах Великої Британії з генералом А. І. Денікіним та Грузією. Вміло лавіруючи між підтримкою генерала А. І. Денікіна і прагненнями грузинського уряду Велика Британія забезпечувала тим самим бар'єр проти проникнення більшовизму на Схід. Головний акцент в роботах даних дослідників робиться на відносинах генерала А. І. Денікіна з британською військовою місією в Єкатеринодарі. Грузія ж розцінюється, як одна із сил, що посприяла перемозі більшовиків і краху російського збройного антибільшовицького руху [9; 16; 19].

Інакшої точки зору дотримуються грузинські історики. Зокрема Г. Р. Мархулія та А. М. Менташашвілі на основі ряду документів з грузинських архівів спростовують тезу про повну залежність уряду Грузинської Демократичної Республіки від Великої Британії. Падіння ж меншовицького уряду Грузії пояснюється «егоїстичністю» Великої Британії та діями російського збройного антибільшовицького руху, який прагнув до «Єдиної і неділимої Росії» [24; 27]. В роботах британських дослідників громадянської війни на півдні Росії М. Кетлл, К. Кінвіга та американських істориків Дж. Брінклі і Р. Ульмана доводиться теза, що допомагаючи одночасно генералу А. І. Денікіну та урядам республік Південного Кавказу, Велика Британія не цілеспрямовано роз'єднувала їх і не намагалась сприяти встановленню контактів між ними [35; 38; 39; 44].

В українській історіографії питання зовнішньої політики Великої Британії на Кавказі в 1918-1919 рр. не набуло значної актуальності, висвітлюються лише окремі аспекти розвитку кавказьких республік в період громадянської війни. У дослідженні М. В. Ширяєва проаналізовані відносини Великої Британії з країнами Середньої Азії в 1907-1922 рр.

[33]. М. Несук висвітлив діяльність Бакинської комуні [28].

По завершенні Першої світової війни Кавказ став одним із епіцентрів громадянської війни. З однієї сторони, уряди новоутворених постімперських державних формувань прагнули досягнути незалежності, з другої сторони, за контроль над регіоном боролись як більшовики, так і російський збройний антибільшовицький рух. Разом з тим, Кавказ не залишився поза увагою провідних європейських країн, зокрема Великої Британії. Згідно з англо-французькою угодою 23 грудня 1917 р. про розподіл сфер впливу в Росії, він відносився до британської сфери.

13 листопада 1918 р. воєнний кабінет Д. Ллойд Джорджа обговорив завдання Великої Британії на Кавказі. Начальником генштабу генералом Г. Вільсоном було запропоновано встановити контакт з Кавказькими республіками та відправити на Кавказ і в Середню Азію британські підрозділи. За його задумом, надаючи допомогу антибільшовицьким силам на Кавказі, а також заручившись підтримкою дружньої Туреччини, Велика Британія тим самим могла б запобігати всіляким намірам Німеччини і Росії спрямованим в бік Індії. При цьому генерал Г. Вільсон наголошував на необхідності зайняття всіх портів на східному узбережжі Чорного моря з метою надати допомогу тим елементам на Кавказі, які прагнуть створити сильний російський уряд [42, р. 22-23].

Учасники вищезазначеного засідання в цілому погоджувались з пропозиціями начальника генштабу. Міністр закордонних справ А. Бальфур було запропоновано підтримати Кавказькі республіки в їх намірах досягнути незалежність від Росії. Цю ідею підтримав прем'єр Д. Ллойд Джордж. Військовий міністр А. Мільнер і заступник А. Бальфура Р. Сесіл звернули увагу на південні кордони Росії. На їх думку, вторгнення більшовиків на Кавказ і далі в Персію могло створити серйозну загрозу для Індії. В результаті воєнний кабінет

доручив генштабу відправити дивізії на Кавказ із завданням взяти під контроль стратегічно важливу лінію Кавказької залізничної дороги Батум–Баку [43, р. 76-79].

Адміралтейство та генштаб негайно приступили до виконання вищезазначеного рішення воєнного кабінету. Увійшовши в Чорне море 16 листопада 1918 р. флот Антанти відразу розділився на три групи: перша – направились в Новоросійськ, друга – в Батумі, а третя – до Трабзону. В складі двох останніх груп було декілька транспортів з десантом, завдання якого було шляхом охоплення Кавказу з півдня об'єднатись з британськими військовими частинами на південному-сході Кавказу і в Персії, змусивши Стамбул негайно евакуювати з Кавказу регулярні турецькі частини [29, с. 5].

Одночасно з відправкою військових частин на Кавказ через Чорне море, із Північної Персії 17 листопада 1918 р. в Баку прибула дивізія під командуванням генерала У.Томсона. Зайнявши важливі стратегічні пункти вздовж Кавказької залізниці та нафтові родовища Баку, генерал У.Томсон звернувся до свого керівництва з пропозицією дозволити його військам взяти на себе основні адміністративні обов'язки місцевих та районних органів самоврядування. Дана пропозиція виходила за плани розроблені воєнним кабінетом і потребувала обговорення.

2 і 9 грудня 1918 р. на засіданнях східного кабінету його головою Дж.Керзоном разом із генштабом був запропонований план тривалої окупації Кавказу, з метою захистити підступи до Індії, допомогти Азербайджану, Вірменії та Грузії стати на ноги, забезпечити охороною родовища нафти, і не допустити на Кавказ більшовиків, а також Францію. Проти такої точки зору виступили голова Форін-офіс А. Бальфур, його заступник Р. Сесіл і міністр зі справ Індії Е. Монтегю [39, р. 79]. Однак їх заперечення не були прийняті.

У результаті, наказ воєнного кабінету від 11 грудня 1918 р. пояснював завдання Великої Британії на Кавказі наступним чином: 1. Змусити Туреччину виконати умови перемир'я.

2. Контроль над залізницею і трубопроводом між Чорним морем і Каспієм. 3. Зайняття військами Баку, Батуму і, можливо, Тифлісу. При цьому головою військових спецслужб У. Твейтсом було заявлено, що саме британські війська, а не хто інший, мали знаходитись на Кавказі. На відміну від У. Твейтса, міністр постачання армії У. Черчілль був впевнений, що з часом Росія повернеться на Кавказ.

12 грудня 1918 р. воєнний кабінет прийняв до уваги дану точку зору У. Черчілля і доручив Дж. Керзону відредагувати підготовлені ним резолюції. В результаті, 16 грудня 1918 р. Дж. Керзон, незважаючи на незгоду А. Бальфура і Р. Сесіла охороняти людей, «які не бажали бути цивілізованими» заявив, що Велика Британія візьме кавказький мандат лише в крайньому випадку, а поки що вона мала забезпечувати безпеку в краї [25, с. 40-41].

В середині грудня 1918 р. за розпорядженням військового міністерства в Батумі висадились передові підрозділи 27-ої дивізії Салонікської армії. Перед цим 6 грудня 1918 р. у Батум прибув представник генерала У.Томсона капітан У. Уебстер. У цей же день У. Уебстер провів розмову з уповноваженим грузинського уряду в Батумській області Д. Топурідзе і підкреслив, що прибув у Батумі отримати інформацію про стан нафтопроводу, по якому йшли нафта і керосин з Баку. У звіті своєму уряду від 7 грудня 1918 р. Д. Топурідзе писав, що У. Уебстер поступово пояснив йому завдання і програму Великої Британії. За його словами, так як у Великій Британії були в Південній Азії великі інтереси, вона не могла допустити, щоб якась інша країна, зокрема Росія, мала вплив на Кавказі [3, с. 131-132].

23 грудня 1918 р. у Батумі висадились основні британські військові частини під командуванням генерала Дж. Форестьє-Уоккера. Одразу по прибутті генерал Дж. Форестьє-Уоккер заявив представникам Батумської міської адміністрації, що його підрозділи прибули в Батум для виконання умов

перемир'я із Туреччиною та забезпечення порядку в місті. Уряд Великої Британії, за його словами, не мав намірів займати Батум назавжди [7, л. 4; 13, с. 41]. Наступного дня в Батумі було створено штаб-квартиру генерала У.Кук-Колліса. 25 грудня 1918 р. генерал Дж.Форестье-Уоккер залишив Батумі і разом з одним із підрозділів відправився до Тифлісу. В Батумі ж залишився гарнізон чисельністю в 10 тисяч солдат [7, л. 2-об].

Сили генералів Дж. Форестье-Уоккера і У. Томсона, в загальній кількості складали близько 20 тисяч чоловік і були самим найбільш чисельним серед британських військових контингентів на території колишньої Російської імперії. Розвідка генерала А. І. Денікіна повідомляла, що на початку 1919 р. у Закавказзі дислокувались частини 27-ої британської піхотної дивізії у складі чотирьох бригад чотирьох батальйонного складу, із яких один батальйон шотландський і три індійських: два пенджабських і один сикхський. Наприкінці грудня 1918 р. через Батумі пройшло вісім бригад Великої Британії по три полки дво батальйонного складу, при чому всі батальйони були індійськими [5, л. 29].

Протягом листопада-грудня 1918 р. вищезазначеними підрозділами були зайняті Баку, Тифліс, Батумі, Кутаїсі, Поті, Горі, Самтредія, Ахалцихі, Болнісі та Казбегі [1, С. 52; 26, С. 141]. За словами міністра постачання армії У.Черчілля, британські війська опинились власниками однієї з самих найбільш важливих стратегічних ліній у світі, причому обидва фланги були захищені морською могутністю Великої Британії на Чорному і Каспійському морях [32, с. 106].

Контроль за ситуацією на Кавказі перебував у розпорядженні командуючого військами на Близькому Сході з резиденцією в Стамбулі. З середини листопада 1918 р. по 13 листопада 1920 р. цю посаду займав генерал Дж. Мільн. Йому підпорядковувався командуючий військами на Кавказі зі штаб-квартирою у Тифлісі. З 27 грудня по 6 вересня 1919 р. дану посаду почергово займали генерал Дж. Фо-

рестъе-Уоккер, генерал У. Томсон та генерал Дж. Корі. У їх розпорядженні перебували командуючі підрозділами в Закаспії, Баку і Батумі – генерали Дж. Моллісон, У. Томсон і У. Кук-Колліс [13, с. 131; 25, с. 45, 53].

Відправляючи військові підрозділи на Кавказ, уряд Великої Британії неодноразово наголошував перед англійським суспільством своє прагнення підтримки Азербайджану, Вірменії та Грузії щодо отримання незалежності [4, л. 124]. Проте на шляху його реалізації обмежився лише моральною підтримкою Кавказьких республік, практично не надаючи жодної матеріальної та фінансової допомоги [11, с. 142, 154-155; 15, с. 94-95]. Одночасно з підтримкою Кавказьких республік, британський уряд надавав значну матеріальну допомогу Добровольчій армії, командування якої не визнавало новоутворенні постімперські державні формування [39, р. 61]. Ця політика налаштувала проти Великої Британії як уряди республік Південного Кавказу, так і Добровольчу армію.

Причина явної неузгодженості в британській політиці по відношенню до Кавказу полягала як в складній і досить мінливій політичній ситуації в регіоні, з однієї сторони, так і у воєнній системі прийняття політичних рішень в кабінеті Д. Ллойд Джорджа, з другої. Особливо ця неузгодженість проявилась під час вирішення конфлікту між Добровольчою армією та Грузією з приводу належності Сочинського округу. Британська військова місія при ЗСПР співчувала генералу А. І. Денікіну і допомагала йому чим могла, військове командування в Грузії ж підтримувало морально грузинський уряд, у тому числі його прагнення приєднати Сочі.

В липні 1918 р. Сочинський округ за сприяння Німеччини був зайнятий грузинськими арміями і проголошений частиною Грузії, що не могло не викликати невдоволення в командування Добровольчої армії. Останнє фактично одразу по завершенні Першої світової війни вирішило повернути Сочі. На початку грудня 1918 р., в результаті перемоги над частинами Червоної армії на Дону та послабленням грузин-

ського гарнізону в Сочі внаслідок вірмено-грузинського конфлікту, Добровольча армія витіснила грузинські підрозділи до р. Лоо. Остання стала новим кордоном між Добровольчою армією і Грузією [13, с. 155].

Наступ сил генерала А. І. Денікіна в Сочі викликав різке несхвалення у генерала Дж. Форестьє-Уоккера. Останній уклав 28 грудня 1918 р. домовленість з урядом Грузії, за якою Сочинський округ визнавався нейтральним і демілітаризованим [13, с. 156]. 9 січня 1919 р. генерал А. І. Денікін, отримав повідомлення з Тифлісу, згідно з яким, без попереднього обговорення з генералом Дж. Мільном, подальше просування Збройних сил півдня Росії (ЗСПР) у Сочинському окрузі заборонялось [8, л. 305; 23, с. 93].

Командуючий ЗСПР спробував виправити дану ситуацію і відправив на початку січня 1919 р. на Кавказ генерала І. Г. Ерделі. Останній провів ряд переговорів в Тифлісі з генералом Дж. Форестьє-Уоккером, під час яких дізнався про існування на Заході трьох проектів вирішення долі Кавказу. Перший з них полягав у приєднання його до Росії в межах 1914 р., з автономним управлінням у різних областях. Другий проект пропонував визнати самостійність новоутворених республік, з повним відокремленням їх від Росії Третій ж базувався на утворенні сполучених штатів на Кавказі – окремо від Росії чи в федерації з нею.

Разом з тим, генерал Дж. Форестьє-Уоккер заявив, що підтримка ідеї спільної російської державності не входить до його завдань і жодного руху направлено проти самостійного розвитку Кавказьких республік, до рішення Паризької мирної конференції, він не потерпить [13, с. 142; 17, с. 33-34]. Виходячи з даного положення командуючий британськими підрозділами в Тифлісі висловив протест проти продовження наступу ЗСПР в Сочі і витіснення грузинських підрозділів за р. Бзиб.

У результаті вищезазначених переговорів 1 лютого 1919 р. командування ЗСПР у Сочі отримало телеграму із Гагр, в якій зазначалось, що у разі не залишення Сочинського округу Велика Британія може припинити свою допомогу. Також повідомлялось, що 21 січня 1919 р. генерал І. Г. Ерделі від імені генерала А. І. Денікіна пообіцяв генералу Дж. Форестьє-Уоккеру не займати Сочинський округ. На основі цієї заяви, генерал Дж. Мільн надав відповідну письмову гарантію уряду Грузії [6, л. 52].

З метою зупинити наступ ЗСПР у Сочинському окрузі 4 лютого 1919 р. у Сочі прибула місія на чолі з полковником Уайтом. Під час розмови з генералом П. О. Базаровим полковник Уайт висловив міркування, суть якого зводилась до визнання генералом А. І. Денікіним порушення свого обіцяння не просуватись в глиб Сочі [6, л. 35]. Таким чином британське командування на Кавказі наполягало на визнанні командуючим ЗСПР факту порушення ним свого слова не переходити в наступ у напрямку Сочі.

Полковником Уайтом було піднято також питання стосовно положення Сухумі. Пропонувалось визнати Сухумський округ нейтральним з відходом з нього грузинських військ і передачею влади місцевому населенню та з установою в Сухумі британської контрольної комісії. В Сочинському ж окрузі, який мав залишатись у розпорядженні ЗСПР також слідувало заснувати британську контрольну комісію. При цьому, полковник Уайт однак висловив сумнів, що уряд Грузії навряд чи погодиться вивести свої війська з Сухумського округу, і заявив про намір свого командування розташувати в Сухумі і в Гаграх по одній британській роті [6, л. 35, 35-об]. По завершенні розмови полковник Уайт пред'явив вимогу генерала Дж. Форестьє-Уоккера негайно вивести війська із Сочинського округу, в якому мав бути встановлений британський контроль. На це командуванням ЗСПР була дана відповідь, що Сочинський залишитись під контролем його частин [13, с. 158].

У зв'язку з початком конфлікту між ЗСПР і Грузією за Сочі в незручній ситуації опинилась британська місія в Єкатеринодарі на чолі з генералом Ф. Пулем. Генерал Дж. Форестьє-Уоккер висловив крайнє невдоволення її роботою, яка не запобігла Сочинському конфлікту, і під час розмови з одним із чинів ЗСПР заявив, що генерал Ф. Пуль, очевидно, зовсім не ознайомлений з напрямком політики уряду і повинен пройти інструктаж у Стамбулі. У результаті цього генерал Ф. Пуль був викликаний в Стамбул. Після цього в Єкатеринодар він більше не повертався [13, с. 158].

3 лютого 1919 р. на заміну Ф. Пулю в Єкатеринодар прибув генерал Ч. Брігз. Останній привіз відповідь генерала Дж. Мільна на протести генерала А. І. Денікіна з приводу підтримки генералом Дж. Форестьє-Уоккером прагнень Грузії щодо Сочі. Генерал Дж. Мільн повідомляв, що він отримав наказ військового міністерства запропонувати ЗСПР негайно припинити операції проти Сочі. При цьому увага генерала А. І. Денікіна була звернена на постанову мирної конференції в Парижі від 24 січня 1919 р., в силу якої захоплення силою спірної території ставиться у провину агресора [13, с. 158].

Командуючого ЗСПР попереджали, що у разі відмови очікувати на рішення із Парижу і не призупинення переходу в район південніше лінії Кізіл – Бурун – Закатали і далі по Кавказькому хребту до Туапсе на Чорному морі, Велика Британія могла затримати чи відмінити допомогу ЗСПР [8, л. 11; 13, с. 158]. Проведення демаркаційної лінії на Туапсе вказувало на те, що Велика Британія, дотримуючись формальної точки зору – зберегти ситуацію на Кавказі, визнавала за краще залишити Сочинський округ, до рішення Паризької мирної конференції, під контролем Грузії. Однак, на момент отримання листа від генерала Дж. Мільна, Сочі вже було зайнято ЗСПР.

11 лютого 1919 р. генерал Дж. Мільн відправив на ім'я генерала А. І. Денікіна чергового листа, в якому рекомендував прийти до дружньої угоди з Грузією, зокрема, стосовно

Сочинського округу, і тим самим уникнути військового конфлікту. Підкреслювалось, що дії проти Грузії в Сочинському окрузі у жодному разі не здатні поліпшити операції ЗСПР проти більшовиків, саме для яких британський уряд постачав їх зброєю та військовим спорядженням [8, л. 7].

У свою чергу, шляхом особистих розмов з генералом Ч. Брігзом і пред'явленням ряду документів, генералу А. І. Денікіну вдалось довести, що він ніколи не давав нікому жодного запевнення чи обіцянки не займати Сочинський округ. Таке хибне враження, яке потягнуло за собою гарантії генерала Дж. Мільна грузинському уряду, склалось в Стамбулі завдяки доповіді генерала Дж. Форестьє-Уоккера [13, с. 158].

25 лютого 1919 р. відбулась неофіційна зустріч між поручиком Кавказького кінно-гірського дивізіону А. П. Полуніним і полковником Уайтом. Останній наполегливо переконував, що обіцянки не просувати підрозділи вглиб Сочинського округу були дійсно дані генералом А. І. Денікіним. У якості доказу своєї правоти полковник Уайт пред'явив протокол розмови генерала І. Г. Ерделі з генералом Дж. Форестьє-Уоккером 21 січня 1919 р. у Тифлісі, однак зробити його копію не дозволив.

Згідно з текстом протоколу на питання генерала Дж. Форестьє-Уоккера про наміри ЗСПР щодо Грузії генерал І. Г. Ерделі відповів, що генерал А. І. Денікін не планує жодних агресивних заходів проти Грузії. Поручик А. П. Полунін вказав полковнику Уайту, що дану фразу жодним чином не можна розглядати як обіцянку не вводити війська ЗСПР в Сочинський округ, на чому наполягає британське командування в Тифлісі, адже в ній мова йшла про Грузію, до складу якої Сочинський округ не входив. Окрім цього поручник А. П. Полунін звернув увагу полковника Уайта на те, що протокол настільки важливої розмови не був підписаний ні одним з її учасників.

Полковник Уайт визнав, що при тлумаченні обіцянки І. Г. Ерделі генерал Дж. Форестьє-Уоккер міг помилитись, і надати йому іншого значення. Однак, заявив, що командування на Кавказі не може, навіть допустивши помилку, відступити від даного ним слова. Внаслідок цього, полковник Уайт вказав як на компроміс, на необхідність визнання генералом А. І. Денікіним того, що його обіцянки і гарантії базувались на непорозумінні.

Намагаючись знайти вихід з даної ситуації полковник Уайт запропонував проект зайняття Сочинського і Сухумського округу британськими гарнізонами і створення тимчасових британських комісій: а) контрольних над управлінням і б) слідчих для розслідування методів управління грузинської адміністрації. При цьому ЗСПР мали залишити Сочинський округ, у той час коли грузинські підрозділи залишались у Сухумському окрузі. Зустрівши ж різку критику з боку поручика А. П. Полуніна, полковник Уайт завершив розмову, і в подальшому уникав її продовження [4, л. 109, 110].

У результаті вищезазначених подій на початку березня 1919 р. генерала Дж. Форестьє-Уоккера було замінено генералом У. Томсоном; в Гаграх з'явилась рота британців на чолі з майором Файнсом, яка зупинилась на р. Бзиб, між таборами Грузії і ЗСПР. Останні зобов'язувались не поновлювати військові дії і не переходити р. Бзиб [13, с. 159]. Разом з тим, 4 березня 1919 р. уряд Великої Британії, всупереч протестам Форін-офіс, за наполяганням військового міністра У.Черчілля вирішив відкликати свої дивізії з Кавказу, і зосередити увагу на підтримці ЗСПР [22, с. 282; 37, р. 25; 40, р. 79].

Розміщення британської роти між підрозділами ЗСПР і Грузії в Сочі, однак, не урегулювало конфлікт. На початку березня 1919 р. Грузія зосередила за р. Бзиб 6 тисяч солдат і 20 гармат. Знову розпочались непорозуміння між ЗСПР і Грузією. Намагаючись заспокоїти командування ЗСПР в Сочі майор Файнс заявив, що перехід р.Бзиб буде розцінюватись, як оголошення Грузією війни Великій Британії. Однак, вже

9 березня 1919 р., він повідомив, що у зв'язку зі слабкістю його підрозділу, у результаті наступу Грузії йому б довелось залишатись нейтральним. Натомість майор Файнс запевняв, що через декілька годин міг би прибути британський флот, досить сильний для того, щоб паралізувати будь-які військові операції на Чорноморському узбережжі [6, л. 83]. В свою чергу британська місія при ЗСПР запевняла, що генерал Дж. Мільн застосує всі заходи, щоб запобігти наступу грузин, і радила утримуватись від ворожих дій та відійти якомога далі на північ [6, л. 83-об; 13, с. 161; 19, с. 122].

4 квітня 1919 р. грузинські частини, безперешкодно обійшли британські аванпости біля р. Бзиб і вступивши в бої проти підрозділів ЗСПР, закріпились 7 квітня 1919 р. на р. Мехадир [13, с. 162]. У зв'язку з наступом Грузії в Сочі генерал Дж. Мільн відправив війська для запобігання подальшому просуванню грузинських підрозділів та заявив рішучий протест в уряд Грузії. Перед командуванням ЗСПР же, головою британської військової місії генералом Ч.Брігзом було висловлене прохання не переходити в наступ та запевнення у мирному вирішенні даного конфлікту [6, л. 84-об].

Уряд Грузії і ЗСПР однак не дійшли згоди стосовно Сочинського округу. Тоді генералом Дж. Мільном було зроблено відповідне попередження обом сторонам. 8 травня 1919 р. військовий міністр У. Черчілль заявив у палаті громад, що Велика Британія не дозволяє генералу А. І. Денікіну напасти на Грузію, і, навпаки, Грузії на ЗСПР [41, С. 1109]. Для примирення ворогуючих сторін наприкінці травня 1919 р. у Тифліс для переговорів з грузинським урядом було відправлено генерала Ч. Брігза. Незважаючи на наполегливість, проявлену генералом Ч. Брігзом, переговори завершилися невдачею. Основна вимога щодо звільнення грузинами Чорноморської губернії шляхом виведення військ за р.Бзиб була відкинута, про нейтралізацію Сухумського округу уряд Грузії і взагалі не хотів чути [12, с. 105-109; 13, с. 162-163; 35, р. 158-163].

Не зумівши примирити між собою Грузію та ЗСПР уряд Великої Британії вирішив сам встановити демаркаційну лінію між ними. 11 червня 1919 р. командуючий британськими військами на Кавказі генерал Дж. Корі повідомив прем'єру Грузії Н. М. Жорданія про встановлення демаркаційної лінії від гирла р. Бзиб на північ до кордону Сухумського округу і далі на схід, по окраїнам Сухумської, Кутаїської, Тифліської губерній та Дагестану [8, л. 270; 18, с. 33; 36, р. 451]. Генерал А. І. Денікін ж отримав інструкцію не просуватись на південь від зазначеної лінії, а Кавказькі республіки – на північ від неї. Грузинські війська повинні були відійти на південь від р. Бзиб. Невиконання цих умов тягнуло за собою в майбутньому припинення підтримки Великою Британією Грузії. Як результат британської вимоги, Н. М. Жорданія запевнив генерала Дж. Корі в їх дотриманні [3, с. 219].

Таким чином британське командування на Кавказі перетворило створений ним же кордон між ЗСПР і Грузією в Сочинському окрузі в законсервовану лінію фронту. Разом з тим, британське командування загострило конфлікт між російським збройним антибільшовицьким рухом і новоутвореними республіками Південного Кавказу і спряло розмиванню будь-яких контактів між ними, що призвело згодом до радянізації Сочинського округу та Кавказу.

Demchenko O. P.

THE ACTIVITY OF MILITARY CONTINGENT OF GREAT BRITAIN IN CAUCASIA AND SOCHI CONFLICT (november 1918 – june 1919)

Summery

Activity of the British military of divisions in the Caucasus in November 1918 - June, 1919 is analyzed. On the basis of a number of materials the role of Great Britain in a resolution of

conflict between the Russian armed anti-Bolshevist movement and the government of Georgia concerning accessory of the Sochi district becomes clear.

Key words: *Great Britain, Caucasus, Sochi district, military contingent.*

Демченко А. П.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БРИТАНСКОГО ВОЕННОГО КОНТИНГЕНТА НА КАВКАЗЕ И СОЧИНСКИЙ КОНФЛИКТ (ноябрь 1918 г. – июнь 1919 г.)

Реферат

Анализируется деятельность британских военных подразделений на Кавказе в ноябре 1918 – июне 1919 г. На основе ряда материалов выясняется роль Великобритании в разрешении конфликта между российским вооруженным антибольшевистским движением и правительством Грузии по поводу принадлежности Сочинского округа.

Ключевые слова: *Великобритания, Кавказ, Сочинский округ, военный контингент.*

Джерела та література

1. Адамия В. И. Из истории английской интервенции в Грузии (1918-1921 гг.) / В. И. Адамия. – Сухуми, 1961.
2. Амиа М. Путь грузинской жиронды. Факты, документы, материалы из истории реакционного перерождения меньшевиков и изгнания их из Грузии / М. Амиа. – Тифлис, 1926.
3. Борьба за победу советской власти в Аджарии. Документы и материалы (1917-1921 гг.) / Сост. Л. Н. Каландаришвили, Т. И. Нефедова, Аджар А.С.С.Р. Совет министров. Архивный отдел. – Батуми, 1961.

4. Государственный архив Российской Федерации (далі ГА РФ). – Ф. 446. – Оп. 2. – Д. 34.
5. ГА РФ. – Ф. 446. – Оп. 2. – Д. 35.
6. ГА РФ. – Ф. 446. – Оп. 2. – Д. 37.
7. ГА РФ. – Ф. 446. – Оп. 2. – Д. 40.
8. ГА РФ. – Ф. 446. – Оп. 2. – Д. 64-б.
9. Гришанин П. И. Белые правительства Юга России и западные союзники: сложности и противоречия политического и военно-экономического сотрудничества (1918-1920 гг.) / П. И. Гришанин. – Петригорск, 2003.
10. Гуковский А. Английская интервенция в Закавказье в 1918–1921 гг. / А. Гуковский // Знамя. – М., 1940. – № 6-7. – С. 230-246.
11. «Демократическое» правительство Грузии и английское командование // Красный архив. – М.-Л., 1927. – Т. 2 (21). – С. 122-173.
12. «Демократическое» правительство Грузии и английское командование // Красный архив. – М.-Л., 1927. – Т. 6 (25). – С. 96-110.
13. Деникин А. И. Очерки русской смуты / А.И. Деникин. – Т. 4. – Берлин, 1925.
14. Драбкина Е. Грузинская контрреволюция / Е. Драбкина. – Л., 1928.
15. Жордания Н. Моя жизнь / Н. Жордания. – Stanford, 1968.
16. Иванников И. В. Российско-британские отношения периода Антанты (1907-1920 гг.) / И.В. Иванников. – СПб., 2005.
17. Иванович В. Почему Англия борется с Советским Союзом / В. Иванович. – М.-Л., 1927.
18. Казимирский К. М. Борьба империалистической Англии с республикой Советов / К. М. Казимирский. – Харьков, 1927.
19. Карпенко С. В. «Россия на Кавказе останется на-

- всегда»: Добровольческая армия и независимая Грузия (1918-1919 гг.) / С. В. Карпенко // Новый исторический вестник. – М., 2008. – № 18. – С. 113-123.
20. Костяев Ф. Интервенция на Юге России, Кавказе и в Туркестане 1918-1920 гг. / Ф. Костяев // Кто должник? К вопросу о франко-советских отношениях. – М., 1926. – С. 333-428.
  21. Лекшивили С. Последние дни меньшевиков / С. Лекшивили. – Тифлис, 1931.
  22. Ллойд Джордж Д. Правда о мирных договорах / Д. Ллойд Джордж. – Т. 1. – М., 1957.
  23. Лукомский А. С. Деникин и Антанта / А. С. Лукомский // Революция и гражданская война в описаниях белогвардейцев. – М., 1991. – С. 65-111.
  24. Мархулия Г. Р. «Красная» и «Белая» Россия против независимости Грузии (1918г.) / Г.Р. Мархулия // Исторические разыскания. Ежегодник научных трудов Абхазской организации Всегрузинского исторического общества им. Еквтимэ Такаишвили. – Тбилиси, 2000. – № 3. – С. 113-122.
  25. Махмурян Г. Г. Политика Великобритании в Армении и Закавказье в 1918-1920 гг. Бремя белого человека / Г. Г. Махмурян. – Ереван, 2002.
  26. Менташавили А. М. Октябрьская революция и национально-освободительное движение в Грузии 1917-1921 / А. М. Менташавили. – Тбилиси, 1987.
  27. Ментешавили А. Из истории взаимоотношений Грузинской Демократической Республики с советской Россией и Антантой. 1918-1921 гг. / А. М. Менташавили. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.georgianweb.com/history/rus/avtandil/index2.html>
  28. Несук М. Країни Південного Кавказу в 1918-1921 рр.: Бакинська комуна (2-15 листопада 1917 р. – 31 липня 1918 р.) і Азербайджанська Республіка

- (28 травня 1918 р. – 28 квітня 1920 р.) / М. Несук // Дослідження світової політики: Зб. наук. пр. – К., 2009. – Вип. 48. – С. 97-111.
29. Одесские новости. – Одесса, 1918, 28 ноября.
  30. Тонапетян А. Английская интервенция в Закавказье / А. Тонапетян // Исторический журнал. – М., 1940. – № 2. – С. 47-53.
  31. Чавлеашвили М. И. Борьба трудящихся Аджарии против английских оккупантов и Деникина в 1919 г. / М. И. Чавлеашвили // Боевое содружество советских республик 1919-1922 гг. – М., 1982. – С. 127-136.
  32. Черчилль У. Мировой кризис: 1918-1925 / У. Черчилль. – М., 2010.
  33. Ширяев М. В. Англо-російське протистояння у Середній Азії та Афганістані в 1907-1922 рр. / М. В. Ширяев. – Луганськ, 2006.
  34. Якушкин Е., Полуниин С. Английская интервенция в 1918 – 1920 гг. / Е. Якушкин, С. Полуниин. – М.-Л., 1928.
  35. Brinkley G. A. The Volunteer Army and the Allies Intervention in South Russia, 1917–1921 / G. A. Brinkley. – Indiana, 1966.
  36. Documents on British Foreign Policy, 1919-39 / R. Butler, E. Woodward. –First series. – Vol. III. – L., 1949.
  37. Huges M. British Foreign Secretaries in an Uncertain World, 1919-1939 / M. Hughes. – L.-N.-Y, 2006.
  38. Kettle M. Churchill and the Archangel Fiasco: November 1918 – July 1919 / M. Kettle. – L., N.-Y., 1992.
  39. Kinvig C. Churchill's Crusade: The British Invasion of Russia 1918-1920 / C. Kinvig. – Hambleton, 2006.
  40. Kopisto L. The British intervention in South Russia 1918-1920. Academic Dissertation / L. Kopisto. – Hel-

sinki, 2011.

41. Parliament. House of Commons. The Parliamentary Debates (Hansard). House of Commons official report. 1919, May 8. – Ser. 5. – Vol.115. – L., 1919. – Coll. 1108-1109. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1919/may/08/russia-georgian-troops>
42. The Great Britain National archive. – Public record office. – Cabinet papers 24/70. – War Cabinet 6311. – 1918, November 13. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-24-70.pdf>
43. The Great Britain National archive. – Public record office. – Cabinet papers 23/8. – War Cabinet 502. – 1918, November 14. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-23-8.pdf>
44. Ulman R. H. Anglo-Soviet relations, 1917-1921 / R. H. Ulman. – Vol. I. –Princeton, 1961.

Кінка С. М.

УДК 94(474.3)“1985/1989“

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ РУХИ В ЛАТВІЇ
ДОБИ ПЕРЕБУДОВИ ЗА МАТЕРІАЛАМИ
РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ПРЕСИ
(допарламентський етап: 1985 – початок 1989 рр.)**

Стаття присвячена дослідженню активності суспільно-політичних рухів в Латвії доби перебудови на підставі аналізу республіканських російськомовних друкованих видань. Основна увага зосереджена на витоках, формуванні і діяльності Народного фронту Латвії.

Ключові слова: Латвія, Народний фронт Латвії, перебудова, СРСР.